

JERZY BAŃSKI¹

PERSPEKTYWY ROZWOJU POLSKIEJ WSI – WYBRANE ZAGADNIENIA

Streszczenie: Podstawowym celem opracowania jest wskazanie perspektyw rozwoju polskiej wsi w perspektywie kilku dekad. Autor zidentyfikował najważniejsze tzw. megatrendy mające wpływ na przyszły obraz Polski. Należą do nich: globalizacja, rozwój nowych potęg gospodarczych, lokalizm, polaryzacja demograficzna, przemiany środowiska naturalnego, dywersyfikacja źródeł energii, rozwój społeczeństwa informacyjnego i opartego na wiedzy. W dalszej części opracowania omówiono najważniejsze współczesne procesy oraz zjawiska społeczne, gospodarcze i środowiskowe na obszarach wiejskich, które będą kształtowały przyszłość polskiej wsi. Obraz wsi w ciągu najbliższych 20–30 lat kilkadziesiąt lat nie ulegnie prawdopodobnie radykalnym przemianom, ale można postawić tezę, że będzie ona bardziej różnorodna, bardziej aktywna i bardziej atrakcyjna

Słowa kluczowe: Obszary wiejskie, Polska, trendy, przyszłość wsi, przemiany społeczno-gospodarcze

WPROWADZENIE

Prognozowanie przyszłości jest bardzo interesującym zagadnieniem badawczym, powinno też być podstawą planowania i podejmowania decyzji strategicznych w różnych przejawach życia społecznego i gospodarczego. Jest ono bowiem wyborem najbardziej prawdopodobnej drogi rozwoju analizowanego zjawiska w przyszłości, przy czym podstawą tego wyboru jest dotychczasowy przebieg zjawiska i aktualny stan układu [Zaliaś 2003]. Według Marii Cieślak [2000] prognozowanie jest racjonalnym i naukowym przewidywaniem przyszłych zdarzeń, w którym wyrażamy sądy odnoszące się do określonej przyszłości, weryfikowalne empirycznie, niepewne, ale akceptowane i formułowane w oparciu o dorobek nauki.

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (jbanski@twarda.pan.pl).

Zasadniczą trudnością prognozowania jest konieczność uwzględnienia wielu uwarunkowań kształtujących przyszłość, a i tak może ona przynieść nowe nieprzewidziane uwarunkowania, które zmieniają przewidywany przez nas obraz zdarzeń. Jednakże taka konieczność głębokiego namysłu i kompleksowego wykorzystania wiedzy wzmacnia naszą ciekawość i pobudza wyobraźnię.

Celem tego opracowania jest próba identyfikacji najważniejszych czynników, które będą kształtowały polską wieś w nadchodzących latach oraz nakreślenie najbardziej prawdopodobnego scenariusza przekształceń obszarów wiejskich. Zamiarem autora jest też pobudzenie dyskusji na ten temat wśród badaczy zajmujących się problematyką wiejską. Ma ona bardzo istotne znaczenie w kształtowaniu polityki rozwoju obszarów wiejskich oraz przygotowywaniu nowych rozwiązań strategicznych.

Współczesne badania wsi koncentrują się zazwyczaj na diagnozie stanu wybranych elementów jej struktury lub rzadziej ujmują tę strukturę w sposób kompleksowy. Nieliczne są natomiast opracowania poświęcone przyszłości polskiej wsi, ujmujące elementy prognozy, wizji lub możliwych scenariuszy jej rozwoju. Należy do nich opublikowana w 2013 roku monografia *Polska wieś w perspektywie 2050 roku*, która obejmuje metodyczne i poznawcze zagadnienia omawianej problematyki [Bański 2013]. Do bardzo interesujących należą prace pod redakcją Jerzego Wiklina [2005] oraz Leny Kolarskiej-Bobińskiej, Andrzeja Rosnera i Jerzego Wiklina [2001]. Są one zbiorem opracowań wykonanych przez wybitnych badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, dzięki czemu poruszana w nich tematyka jest szeroka – od perspektyw kulturowego rozwoju wsi po ekonomiczne warunki rozwoju w sektorze rolnictwa. Inny charakter ma praca pod redakcją Jerzego Bańskiego [2013], w której autorzy skoncentrowali swoją uwagę na perspektywach obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym (w sumie przeanalizowano 10 regionów).

WIEŚ W OBLICZU TRENDÓW GLOBALNYCH – WYBRANE PRZYKŁADY

Według *Raportu Polska 2050* [2011] trendy globalne będą miały decydujący wpływ na przyszły rozwój Polski. Autorzy opracowania identyfikują kilka wewnętrznych procesów, które będą na ogół stanowiły zagrożenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego naszego kraju: powstawanie korporacji międzynarodowych o silnych wpływach ekonomicznych i politycznych, powodujące oligopolizację gospodarki świata, rewolucje polityczno-kulturowe (zbrojne i pokojowe) w krajach słabo rozwiniętych, rozwój spekulacyjnych rynków finansowych, rozchwianie gospodarki i kryzysy, antropogeny nacisk na globalne środowisko naturalne, deficyt surowców naturalnych, polaryzację dochodów społeczeństw i rosnące bezrobocie, nierównomierny przestrzennie rozwój ludnościowy świata, komercjalizację wiedzy i upowszechnianie pseudowiedzy, zagrożenia związane z rewolucją biotechniczną.

Wymienione zjawiska będą efektem megatrendów, które prawdopodobnie odegrają w najbliższej przyszłości pierwszoplanową rolę w rozwoju kraju, w tym także w rozwoju obszarów wiejskich. Oddziaływanie trendów globalnych może przynosić

zarówno pozytywne, jak i negatywne zjawiska; chodzi więc o to, aby możliwie najpełniej wykorzystać te pierwsze, ograniczając efekty drugich. Wśród najważniejszych megatrendów można wymienić: globalizację, lokalizm, powstawanie nowych potęg gospodarczych, polaryzację demograficzną, przekształcenia środowiska naturalnego, dywersyfikację źródeł energii, rozwój społeczeństwa wiedzy i informacji.

Globalizacja w swoich założeniach jest koncepcją altruistyczną; zakłada bowiem powszechność dostępu i równość szans. W praktyce jest jednak pełna paradoksów, bo z jednej strony umożliwia powszechny dostęp do nieprzebranych zasobów informacji i swobodnej komunikacji, z drugiej zaś staje się to przyczyną unifikacji kulturowej, odejścia od tradycji i wzrostu anonimowości. W sferze ekonomicznej wykorzenia się lokalnych producentów i kształtuje „standardowych” konsumentów („macdonaldyzacja”, „hypermarketyzm”, „społeczeństwo T-shirtów” itp.).

W polityce rozwoju przestrzennego Polski coraz powszechniej uważa się, że globalizacja i wynikająca z niej konieczność wzrostu konkurencyjności regionów wymusza koncentrację uwagi na obszarach najlepiej rozwiniętych. Takiemu paradymatowi podporządkowane są dwie ostatnie koncepcje przestrzennego zagospodarowania [*Koncepcja polityki...* 2001; *Koncepcja...* 2012]. Wsparcie regionów peryferyjnych uważa się za raczej nieefektywne i mogące przynosić straty. Jest to więc wyraźne promowanie efektywności nad sprawiedliwością i rachunku ekonomicznego nad humanizmem. Skutkiem takiej polityki będzie prawdopodobnie wzrost szeroko rozumianej zależności obszarów peryferyjnych od obszarów centralnych (metropolitalnych). Przeciwstawia się temu ideę zrównoważonego i spójnego rozwoju, partnerstwo miejsko-wiejskie, wsparcie obszarów marginalnych, których celem jest łagodzenie nierówności społeczno-ekonomicznych.

Efektom globalnych procesów ekonomicznych może być tworzenie się dwóch kategorii obszarów wiejskich w naszym kraju. Jedną z nich będą obszary położone w sąsiedztwie dużych metropolii, które wykorzystają swoje szanse rozwojowe, drugą grupę utworzą obszary marginalizowane cechujące się zjawiskami patologicznymi. W aktualnej *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030* [2012] wyodrębnia się już „obszary wiejskie uczestniczące w rozwoju” oraz „obszary wiejskie nie uczestniczące w rozwoju”. Te drugie położone są na ogół peryferyjnie w stosunku do największych ośrodków miejskich.

Według długoterminowych przewidywań w gospodarce światowej wzrośnie znaczenie dużych krajów Dalekiego Wschodu i Ameryki Łacińskiej, co będzie wymagało od nas m.in. przeformułowania polityki ekonomicznej (tab. 1). Wyzwaniem dla polskiej gospodarki rolnej stanie się konkurencyjność zagranicznych rynków produkcji żywności. Tanie produkty z Argentyny i Brazylii lub krajów azjatyckich i afrykańskich mogą eliminować rodzimą produkcję i redukować zyski sektora rolno-spożywczego. Przewidując taki scenariusz należy już dziś tworzyć warunki do skutecznej konkurencji m.in. poprzez tworzenie dużych grup producenckich, czyli podmiotów mogących podejmować efektywną „walkę” o klienta oraz poprzez przekształcanie struktury produkcji w kierunku towarów o wyższym stopniu przetworzenia.

TABELA 1. Dziesięć największych gospodarek świata w 2010, 2030 i 2050 r.

TABLE 1. The ten largest economies in the world in 2010, 2030 and 2050

Lp.	2010	2030	2050
1.	USA	Chiny	Chiny
2.	Chiny	USA	Indie
3.	Japonia	Indie	USA
4.	Indie	Japonia	Brazylia
5.	Niemcy	Brazylia	Japonia
6.	Rosja	Rosja	Rosja
7.	Brazylia	Niemcy	Meksyk
8.	Wielka Brytania	Meksyk	Indonezja
9.	Francja	Francja	Niemcy
10.	Włochy	Wielka Brytania	Wielka Brytania

Źródło: [Let's choose... 2011].

Sprzeciwem wobec globalizacji i wynikających z niej procesów dezintegracji i unifikacji jest lokalizm. Wzrasta znaczenie ruchów społecznych apologizujących solidarność, humanizm i walory lokalności, zgodnie z zasadą „myśl globalnie, działaj lokalnie”. Ukuto nawet pojęcie glocalizacja, która wg Thomasa Friedmana [2001] ma być filtrem, pozwalającym ratować lokalne dziedzictwo przed ujednocającym wpływem globalnego kapitalizmu. Na przykład w krajach Unii Europejskiej kształtuje się nowy paradygmat polityki rozwoju regionalnego, który w większym niż dotychczas stopniu uwzględnia lokalną specyfikę. W polityce tej wskazuje się na: endogeniczny potencjał, dywersyfikację podejścia do różnych typów terytoriów, decentralizację decyzji oraz funkcjonalne podejście do terytoriów.

Idea lokalizmu ma już praktyczny wymiar na obszarach wiejskich w naszym kraju. Rośnie świadomość mieszkańców wsi o samostanowieniu i ich wpływie na decyzje podejmowane przez lokalne władze, zwiększa się liczba organizacji społecznych, których działalność koncentruje się na rozwoju lokalnym, upowszechniają się produkty lokalne i regionalne, wzrasta dbałość o lokalną kulturę z zachowaniem jej dóbr materialnych itp.

Szczególne rolę w rozwoju każdego kraju odgrywają procesy ludnościowe. W krajach bogatych zmiany demograficzne dotyczą w większym stopniu struktury niż liczby ludności. Na przykład w Europie obniża się dzietność kobiet i równocześnie wzrasta długość trwania życia, co w efekcie powoduje starzenie się społeczeństwa. Cała Europa starzeje się w szybkim tempie; w 1990 r. 13,9% ludności miało więcej niż 65 lat, zaś w 2020 r. wartość ta ma wzrosnąć do około 24%. Stwarza to określone problemy ekonomiczne, związane z koniecznością wzrostu poziomu finansowania systemu opieki zdrowotnej oraz opieki społecznej.

Naturalne zmiany demograficzne zachodzą powoli i są na ogół przewidywalne w długiej perspektywie czasowej. Natomiast zmiany wywołane przez migracje o różnym stopniu intensywności są krótkookresowe i bardziej dynamiczne. Europa jest atrakcyjnym miejscem zamieszkania dla ludności z krajów afrykańskich i azjatyckich, dlatego można oczekiwać fali migracji społeczeństw, które charakteryzuje wysoki poziom przyrostu naturalnego. Napływ migracyjny będzie dotyczył głównie miast i ich sąsiedztwa. Natomiast na tradycyjnych obszarach wiejskich, w tym szczególnie tych położonych peryferyjnie można oczekiwać odpływu mieszkańców do miast i krajów oferujących lepsze warunki pracy i życia.

Migracje światowe będą m.in. skutkiem zmian w środowisku naturalnym wywołanych działalnością człowieka, które ogniskują się współcześnie wokół zmian klimatycznych. W ciągu ostatnich 200 lat liczba ludności na Ziemi powiększyła się sześciokrotnie, zaś poziom emisji CO₂ do atmosfery – aż dwudziestokrotnie [Nakićenovič i in. 2007]. Szacuje się, że przyrost liczby ludności o 1% powoduje wzrost emisji węgla do atmosfery o około 1% [Rosa i in. 2004, Cole i Neumayer 2004]. Dynamiczny wzrost ilości dwutlenku węgla w atmosferze powoduje polaryzację przestrzenną warunków klimatycznych na naszej planecie, a w konsekwencji silne zróżnicowanie warunków życia [Bański 2009].

Zmiany klimatu będą miały bardzo istotny wpływ na polską wieś. Przy założeniu powolnego wzrostu temperatury na Ziemi, należy oczekiwać w naszych szerokościach geograficznych przede wszystkim wydłużenia się okresu wegetacji roślin. Skutkiem tego będzie wzrost potencjału w produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz dywersyfikacja upraw roślinnych (więcej na ten temat w dalszej części opracowania). Z kolei na obszarach podzwrotnikowych, w tym na południu Europy wzrośnie zagrożenie pustynnieniem, co podniesie koszty produkcji rolnej, a w skrajnych przypadkach uniemożliwi jej racjonalne prowadzenie.

Ważnym trendem globalnym jest dywersyfikacja źródeł energii, w tym wzrost znaczenia energii odnawialnej. Udział energii odnawialnej jest jeszcze niewielki, bo dużym ograniczeniem są wysokie koszty technologiczne. Jednakże dywersyfikacja źródeł energii jest procesem nieuniknionym i bardzo istotnym w kontekście energetycznego zabezpieczenia przyszłych pokoleń. Wieś będzie głównym miejscem produkcji energii odnawialnej i podstawowym jej odbiorcą. Farmy wiatrowe lub spalarnie biomasy będą miały głównie lokalne znaczenie, zaopatrując w różne rodzaje energii osiedla wiejskie i małe centra gminne lub pojedyncze gospodarstwa domowe. Można też oczekiwać, że „czysta energetyka” zmieni strukturę funkcjonalną niektórych terenów wiejskich oraz wygeneruje nowe miejsca pracy na wsi.

Wiedza jest dziś jednym z podstawowych czynników rozwoju gospodarczego. Społeczeństwa dobrze wykształcone, inwestujące w badania naukowe i tworzenie nowych rozwiązań technologicznych bogacą się najszybciej. Uważa się, że w strukturze budżetów państwowych na prace naukowo-badawcze (B+R) powinno przeznaczać się co najmniej 3,5% ogółu wydatków. Polska wypadła pod tym względem bardzo niekorzystnie; na B+R wydaje się mniej niż 1%. Jednakże należy przypuszczać, że wzrost poziomu wiedzy i innowacyjności będzie bardzo ważnym trendem kształtującym przyszły obraz wsi w Polsce. Na terenach wiejskich o korzystnych walorach lokalizacyjnych i przyrodniczych pojawią się parki technologiczne, które zmienią zdecydowanie strukturę zawodową mieszkańców wsi. Natomiast rozwój technik teleinformatycznych i poprawa dostępności informatycznej zmienią styl życia i sposób prowadzenia działalności gospodarczej oraz zwiększą znaczenie systemu telepracy.

IDENTYFIKACJA PROCESÓW KSZTAŁTUJĄCYCH PRZYSZŁOŚĆ OBSZARÓW WIEJSKICH

Współczesne trendy, które będą kształtowały obraz polskiej wsi w przyszłości można podzielić na trzy zasadnicze grupy: 1) społeczno-demograficzne, 2) ekono-

miczno-przestrzenne i 3) przyrodnicze. Każdą z trzech grup reprezentuje wiele procesów i zjawisk; poniżej omówiono tylko kilka najważniejszych.

W grupie trendów społeczno-demograficznych korzystne oblicze mają procesy społeczne, które cechuje wzrost aktywności mieszkańców wsi i poziomu ich wykształcenia (tab. 2). Przyniesie to pozytywne rezultaty we wszystkich dziedzinach działalności społecznej i gospodarczej na wsi. Z kolei zmiany demograficzne mają na ogół niekorzystny kierunek, bo cechują się spadkiem dzietności kobiet i starzeniem się społeczeństwa wiejskiego, czego konsekwencją jest ubytek ludności.

TABELA 2. Cechy współczesnych trendów społecznych i demograficznych na obszarach wiejskich
TABLE 2. Characteristics of social and demographic trends in rural areas

Zjawisko 1	Cechy 2	Lokalizacja 3
Wzrost dywersyfikacji przestrzennej liczby mieszkańców wsi	Dwa przeciwstawne procesy: 1) napływ mieszkańców miast na tereny wiejskie w sąsiedztwie dużych aglomeracji i 2) odpływ mieszkańców wsi do miast z terenów oddalonych od dużych ośrodków miejskich.	Strefy podmiejskie aglomeracji i ośrodków subregionalnych (koncentracja ludności), tradycyjne tereny rolnicze i obszary peryferyjne (dekoncentracja ludności)
Spadek dzietności kobiet	Spadek dzietności kobiet wynikający z odrzucenia tradycyjnego modelu rodziny wielodzietnej i wielopokoleniowej oraz z przyjęcia nowych wzorców kulturowych. Zmiany te generują konflikty pomiędzy tradycyjnym i nowoczesnym rozumieniem roli społecznej kobiety.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Odpływ migracyjny	Młoda i aktywna ludność wiejska odpływa do dużych miast i za granicę. Zjawisko to powoduje stagnację gospodarczą obszarów silnego odpływu migracyjnego i pogłębia tam niekorzystne procesy demograficzne.	Obszary peryferyjne i rolnicze
Starzenie się społeczeństwa	Zjawisko wywołane kilkoma czynnikami: wydłużeniem się przeciętnego czasu życia, odpływem migracyjnym młodych osób, niskim poziomem dzietności kobiet, zmianami kulturowymi. Efektem jest spadek konsumpcji i wzrost zapotrzebowania na usługi społeczne i medyczne. Stworzy to określone problemy ekonomiczne, związane z koniecznością wzrostu poziomu finansowania systemu opieki zdrowotnej oraz opieki społecznej.	Tradycyjne i peryferyjne obszary wiejskie
Wzrost aktywności społecznej i świadomości samorządowej	Powstało wiele nowych organizacji i inicjatyw społecznych wspomagających rozwój gospodarczy wsi. Zjawisko takie wynika z demokratyzacji życia politycznego, poprawy poziomu wykształcenia mieszkańców wsi, powszechnego dostępu do informacji oraz napływu środków pomocowych wspierających działalność społeczną.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Wykluczenie społeczne	Ograniczenia dostępu do dóbr, zasobów i instytucji kształtuje niekorzystne zjawiska społeczne, oznaczające wykluczenie z życia gospodarczego, politycznego i kulturowego pewnych grup ludności wiejskiej. Towarzyszą im na ogół ubóstwo, bezrobocie oraz patologie społeczne i rodzinne.	Obszary peryferyjne, w tym szczególnie tereny popogorowskie

1	2	3
Pielęgnacja lokalnej tradycji i kultury	Nasilają się działania zmierzające do zachowania lokalnej tradycji i kultury. Wieś polska jest miejscem kumulacji tego zjawiska.	Różne typy obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów turystycznych
Poprawa poziomu wykształcenia	Największa poprawa poziomu wykształcenia miała miejsce na terenach podmiejskich, gdzie napłynęła dobrze wykształcona ludność miejska. Na innych terenach dynamika zmian była mniejsza i osłabiał ją odpływ migracyjny lepiej wykształconych mieszkańców.	Wszystkie typy obszarów wiejskich, w tym szczególnie strefy podmiejskie

Źródło: opracowanie własne.

Współczesne zjawiska ekonomiczne na wsi mają w większości przypadków korzystny przebieg (tab. 3). Chodzi przede wszystkim o wzrost wielofunkcyjności obszarów wiejskich oraz o różnicowanie działalności w gospodarstwach rolnych, w których produkcja żywności jest jedną ze składowych w strukturze dochodów. Zmiany takie są obserwowane we wszystkich wiejskich typach obszarów wiejskich, ale największa ich dynamika ma miejsce w strefach oddziaływania dużych ośrodków miejskich lub na obszarach bogatych w zasoby naturalne i atrakcyjnych pod względem kulturowym i turystycznym.

Bardzo istotnym zjawiskiem jest poprawa wyposażenia w infrastrukturę techniczną, co podnosi atrakcyjność inwestycyjną oraz poprawia poziom warunków życia. Wzrasta rola technologii teleinformatycznych, przede wszystkim w zakresie pozyskiwania informacji; w mniejszym stopniu w usługach i handlu. W rolnictwie zmniejsza się stopniowo liczba gospodarstw rolnych i wzrasta ich przeciętna powierzchnia. Równocześnie kształtuje się grupa nowoczesnych gospodarstw towarowych, które z powodzeniem podejmują niełatwą konkurencję na rynku żywnościowym.

TABELA 3. Cechy zjawisk ekonomicznych i przestrzennych na obszarach wiejskich
TABLE 3. Characteristics of economic and spatial trends in rural areas

Zjawisko	Cechy	Lokalizacja
1	2	3
Wielofunkcyjny rozwój rolnictwa	Wzrasta znaczenie pozarolniczych funkcji w gospodarstwach rolnych, związanych z przetwarzaniem produktów żywnościowych, usługami o charakterze lokalnym (naprawy, magazynowanie, budownictwo), turystyką i produkcją źródeł energii.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Wzrost przedsiębiorczości na wsi	Rolnictwo pozostaje najważniejszą działalnością gospodarczą na obszarach wiejskich, ale coraz większego znaczenia nabierają inne funkcje ekonomiczne. Ich zróżnicowanie przestrzenne wynika na ogół z lokalnej specyfiki i położenia geograficznego.	Wszystkie obszary wiejskie ze szczególnym uwzględnieniem obszarów metropolitalnych i sąsiedztwa ośrodków subregionalnych.
Rozpraszanie zabudowy	Nowe budownictwo mieszkaniowe, rozwijające się dynamicznie w strefach podmiejskich, zmienia strukturę	Tereny podmiejskie

1	2	3
	przestrzenną wsi. Konsekwencją rozrostu wsi jest rozproszenie zabudowy. Równocześnie charakterystycznym zjawiskiem jest zabudowa w głąb działek i formowanie się nowych ulic oraz redukcja budynków gospodarczych lub zmiana ich funkcji.	
„Zanikanie” gospodarstw	Na terenach charakteryzujących się silnymi procesami starzenia wsi i odpływu migracyjnego obserwuje się zanikanie zabudowy i porzucanie gospodarstw rolnych.	Obszary peryferyjne
Poprawa dostępności komunikacyjnej	Dzięki modernizacji istniejącej infrastruktury transportowej oraz budowie odcinków dróg szybkiego ruchu czas dojazdu ze wsi do dużych aglomeracji i ośrodków subregionalnych uległ skróceniu. Rozszerzyły się obszary dojazdu do pracy oraz wzmocniły się powiązania funkcjonalne wsi z miastem.	Obszary metropolitalne i tereny wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych.
Rozwój ICT	Internet jest dziś kluczowym elementem systemu komunikacji. Dzięki rozwojowi telefonii komórkowej oraz naziemnej sieci telefonicznej dostęp do Internetu na wsi za ich pośrednictwem stał się powszechny i usprawnia załatwianie codziennych spraw. ICT sprzyja rozwojowi „telepracy”, e-administracji, usług i zakupów za pośrednictwem Internetu.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Spadek liczby gospodarstw rolnych	Nieopłacalność produkcji rolnej, brak środków inwestycyjnych lub brak następców są głównymi przyczynami redukcji liczby gospodarstw rolnych. Jest to korzystny proces sprzyjający powiększaniu powierzchni gospodarstw pozostających na rynku i wzrostu ich konkurencyjności.	Tereny rolnicze
Wzrost przeciętnej wielkości gospodarstw rolnych	Spadek liczby gospodarstw rolnych i przejmowanie ziemi od podmiotów likwidowanych przyczynia się do wzrostu przeciętnej powierzchni gospodarstw. Przeciętna wielkość gospodarstw jest w rzeczywistości większa od tej, którą podaje statystyka. Należy bowiem uwzględnić dość popularną na rynku ziemi dzierżawę gruntów. Gospodarstwa oddające grunty w dzierżawę istnieją często tylko „na papierze”, zaś rzeczywistymi użytkownikami ziemi są gospodarstwa, które prowadzą produkcję na powierzchni większej niż ich własność.	Tereny rolnicze
Zmiany użytkowania ziemi	W strukturze użytkowania ziemi ubywa użytków rolnych, głównie tych o najsłabszej jakości. Są one zalesiane lub przejmowane pod inne funkcje gospodarcze. Równocześnie wzrasta lesistość kraju.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Dyweryfikacja ekonomiczna gospodarstw rolnych	Wzrasta zróżnicowanie ekonomiczne gospodarstw rolnych. Z jednej strony istnieją konkurencyjne i towarowe gospodarstwa zwiększające swoją produkcję, z drugiej zaś strony istnieje jeszcze duża liczba gospodarstw charakteryzujących się niską towarowością lub produkcją głównie na własne potrzeby. Gospodarstwa takie są stopniowo eliminowane z rynku. Proces powinien być powolny, aby nie wywoływać problemów społecznych i nadmiernego bezrobocia na wsi.	Tereny rolnicze

Źródło: opracowanie własne.

Zjawiska przyrodnicze ogniskują się wokół dwóch zagadnień: poprawy jakości środowiska przyrodniczego i zmian klimatycznych (tab. 4). Dzięki wprowadzeniu i egzekwowaniu norm chroniących przyrodę, objęciu znacznych terenów różnymi formami ochrony i rozwojowi infrastruktury technicznej, wzrosły walory i jakość środowiska przyrodniczego. Z kolei zmiany klimatyczne mogą stymulować korzystne efekty produkcyjne, ale musi temu towarzyszyć odpowiednie zabezpieczenie przed skutkami ekstremalnych zjawisk pogodowych. Polska nie należy obecnie do grupy krajów najbardziej narażonych na zmiany klimatyczne, ale ich skutki będą widoczne również u nas, szczególnie w rolnictwie i gospodarce wodnej. W mniejszym stopniu dotkną one także leśnictwa, turystyki, transportu i ochrony zdrowia.

TABELA 4. Cechy zjawisk przyrodniczych na obszarach wiejskich
TABLE 4. Characteristics of environmental issues trends in rural areas

Zjawisko	Cechy	Lokalizacja
Poprawa jakości środowiska przyrodniczego	Zasady zrównoważonego i trwałego rozwoju zaowocowały nową polityką środowiskową. Rośnie ekologiczna świadomość społeczna, zaostrzeniu ulegają normy dotyczące ochrony środowiska i wymagania w zakresie wyposażenia infrastrukturalnego.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Wzrost powierzchni terenów chronionych	Uczestnictwo w tworzeniu europejskiej sieci ekologicznej NATURA oraz presja na ochronę przyrody powodują wzrost powierzchni terenów chronionych. Należy mieć świadomość, że tereny chronione stwarzają problemy w zakresie rozwoju gospodarczego, czyli duże ograniczenia nowych inwestycji lub wprowadzania nowoczesnych metod i technologii produkcji w rolnictwie.	Wszystkie typy obszarów wiejskich
Globalne i regionalne zmiany klimatyczne	Zakładane zmiany klimatyczne mogą przynieść wzrost potencjału produkcyjnego, w związku z wydłużeniem się okresu wegetacyjnego i dywersyfikację upraw. Należy jednak uwzględnić możliwość występowania częstszych zjawisk pogodowych o charakterze ekstremalnym, które mogą niwelować potencjalne możliwości wzrostu produkcji rolnej.	Wszystkie typy obszarów wiejskich

Źródło: opracowanie własne.

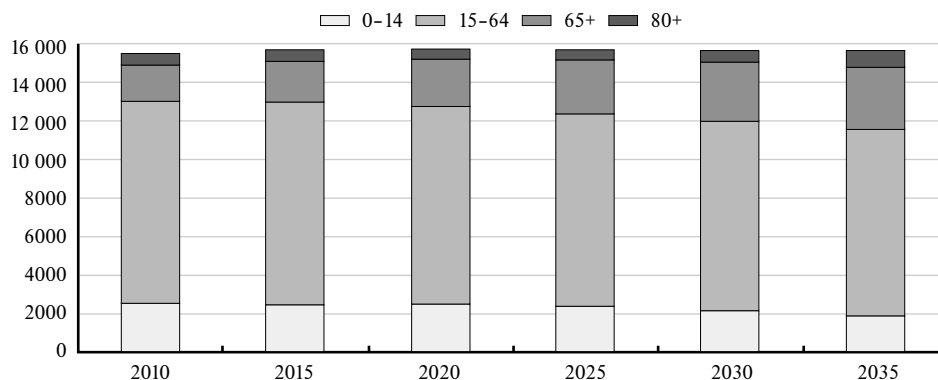
SCENARIUSZ ROZWOJU POLSKIEJ WSI

Na podstawie dotychczas omówionych procesów i zjawisk społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych można pokusić się o wskazanie najbardziej prawdopodobnego scenariusza, który będzie kształtował przyszły obraz polskiej wsi.

Społeczno-demograficzne zjawiska będą miały raczej negatywny charakter. W najbliższych dekadach można oczekiwać spadku ogólnej liczby mieszkańców kraju, w tym także ludności wiejskiej. Według jednego ze scenariuszy Eurostatu z 2005 r. liczba mieszkańców Polski spadnie w 2054 r. do 30 253 tys. osób, tj. 78,5% obecnego stanu. Prognoza GUS z 2007 r. przewiduje przybierające na sile z upływem lat tempo ubytku ludności (*Prognoza ludności... 2007*); w scenariuszu reali-

stycznym zakłada się, że liczba mieszkańców Polski w 2035 r. wyniesie 35 993 tys. osób. Według GUS liczba ludności miast będzie się stale obniżać, natomiast na wsi do 2022 r. liczebność populacji nieznacznie wzrośnie, zaś przez kilkanaście kolejnych lat przewiduje się jej niewielki spadek. W dłuższej perspektywie czasowej ludność będzie prawdopodobnie przenosiła się na dalej położone tereny wiejskie w związku z poprawą ich dostępności komunikacyjnej, polepszeniem się warunków życia i rozwojem usług medyczno-rehabilitacyjnych na wsi (np. domy opieki). Pomimo tego, w zakresie procesów demograficznych należy oczekiwać polaryzacji przestrzennej; wieś na obszarach metropolitalnych i w sąsiedztwie ośrodków subregionalnych będzie charakteryzował wzrost ludnościowy, natomiast obszary „tradycyjne” (oddalone od ośrodków miejskich i peryferia), będą poddane procesowi depopulacji.

Ubytkowi liczby ludności będzie towarzyszył wzrost przeciętnego trwania życia; w 2011 r. wynosiło ono w przypadku kobiet 80,9 lat, zaś mężczyzn – 72,4 lata. Według Marka Kupiszewskiego i Jakuba Bijaka [2007], w 2050 r. wartości te wzrosną odpowiednio do 85,8 i 80,4 lat, co będzie wynikiem poprawy warunków życia i opieki medycznej oraz podnoszenia się świadomości społecznej na temat zdrowego trybu życia i jego ochrony. W efekcie zmieni się struktura demograficzna wsi, w tym przede wszystkim struktura wieku (ryc. 1).

RYSUNEK 1. Zmiany struktury wieku na wsi (tys. osób)

Źródło: GUS.

FIGURE 1. Changes in the age structure in rural areas

Source: Central Statistical Office.

Prognozy ekonomiczne nie wybiegają na ogół w tak odległą przyszłość jak prognozy demograficzne, bo uwarunkowania gospodarcze są mniej stabilne niż czynniki ludnościowe i mogą ulegać bardziej niespodziewanym zmianom. Polska dokonała w wielu dziedzinach skoku cywilizacyjnego, który raczej optymistycznie nastraja do kierunku przyszłych zmian. Generalnie z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że na obszarach wiejskich będą pojawiały się nowe funkcje gospodarcze przejmujące stopniowo wiodącą rolę rozwojową. W sąsiedztwie miast powstawać będą klastry technologiczne, zaś na tradycyjnych obszarach wiejskich rozwiną się

funkcje rezydencjalne, rekreacyjne, wyspecjalizowana produkcja żywności oraz produkcja energii ze źródeł alternatywnych.

Z dużym prawdopodobieństwem można założyć, że dynamika rozwoju gospodarczego kraju będzie odpowiadała przeciętnej w Unii Europejskiej. Niekorzystny wpływ na sytuację ekonomiczną wywrze rosnąca konkurencyjność bardziej atrakcyjnych od naszej gospodarek wschodzących. Efektem tego może być ubytek miejsc pracy w sektorach produkcyjnych, w tym również w sektorze żywnościowym. Rola rolnictwa w PKB zmniejszy się, ale równocześnie wzrośnie jego efektywność produkcyjna. Zmiany agrarne będą przebiegały jednak wolno w związku z niechęcią wyzbywania się własności ziemskiej. Szacuje się też, że do 2020 r. liczba gospodarstw rolnych (o powierzchni powyżej 1 ha) zmniejszy się do 1 700 tys. Jednocześnie wzrośnie ich polaryzacja wielkościowa, tj. przybędzie gospodarstw „karłowatych” i gospodarstw dużych. Liczba tych ostatnich wzrośnie głównie na skutek kurczenia się gospodarstw o powierzchni 3–10 ha. W związku z tym wzrośnie regionalne zróżnicowanie struktury wielkościowej gospodarstw; na kierunku północ–południe. Na północy zwiększy się liczebność gospodarstw dużych, na południu – małych.

W perspektywie najbliższych kilku dekad można oczekiwać poprawy technicznego wyposażenia wsi. Poprawa dostępności komunikacyjnej zwiększy atrakcyjność inwestycyjną obszarów peryferyjnych, głównie w zakresie rekreacji (drugie domy i usługi związane z obsługą przyjezdnych), turystyki, ochrony zdrowia (ośrodki kuracyjne, spa, ośrodki pobytowe dla osób starszych) i produkcji „czystej” energii. Powszechna dostępność usług teleinformatycznych zwiększy udział osób pracujących w domu (telepraca). Część z nich wybierze życie na wsi, z dala od zgiełku przeludnionych miast i stref podmiejskich. Stosunkowo największe znaczenie wśród czynników technicznych będzie miała dywersyfikacja źródeł energii. Wieś w większym stopniu niż miasto będzie wykorzystywać nowe źródła energii, ale ich produkcja będzie miała przede wszystkim lokalny wymiar.

W procesie zmian klimatycznych najbardziej prawdopodobnym zjawiskiem jest powolny wzrost globalnej temperatury. W naszej strefie klimatycznej wywrze to korzystny wpływ na gospodarkę rolną (wydłuży się okres wegetacyjny) i usługi turystyczno-rekreacyjne. Prognozowany wzrost temperatury umożliwi wprowadzenie większego spektrum upraw. Z optymistycznych scenariuszy wynika, że na krańcach zachodnich Polski, okres wegetacji może trwać nawet przez cały rok. Zmieniają się geograficzne zasięgi występowania roślin uprawnych. W Polsce wzrośnie znaczenie roślin, które są obecnie uprawiane na południe od Karpat. Spowoduje to daleko idące zmiany w kierunkach rolniczego zagospodarowania ziemi. W strukturze zasiewów zmniejszeniu ulegnie udział „zimnolubnych” ziemniaków i żyta, których zasięg występowania przesunie się na północ.

Zmianom klimatu towarzyszy wzrost natężenia zjawisk ekstremalnych (silne mrozy, upały, gwałtowne ulewy, wichry, susze), które w istotny sposób zwiększają ryzyko produkcyjne w rolnictwie. Mogą one niwelować zyski związane z poprawą termicznych warunków uprawy i wydłużenia się okresu wegetacji. Szczególnie istotne w przypadku Polski jest zapewnienie optymalnego gospodarowania wodą, zabezpieczającego przed skutkami suszy oraz ograniczającego skutki powodzi.

PODSUMOWANIE

Obraz polskiej wsi w ciągu najbliższych kilkudziesięciu lat nie ulegnie prawdopodobnie radykalnym przemianom, ale można postawić tezę, że będzie ona bardziej różnorodna, bardziej aktywna społecznie i gospodarczo oraz atrakcyjniejsza pod względem zamieszkania i pracy. Wykorzystanie różnorodności i specyficznych przewag konkurencyjnych jest jednym z podstawowych celów we współczesnych strategiach rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów. Chodzi tu na przykład o podkreślanie odrębności kulturowej, podnoszenie roli i promocję produktów regionalnych i lokalnych, dbałość o specyficzne elementy architektury krajobrazu, wykorzystywanie potencjału społecznego i ekonomicznego oraz warunków przyrodniczych, w tym bogactw naturalnych. W każdym z regionów wykształcą się odrębne obszary o cechach wynikających z położenia względem dużych ośrodków miejskich i ich dostępności, jakości środowiska przyrodniczego oraz specyficznych funkcji gospodarczych i społeczno-kulturowych. Mozaikowość wsi będzie wynikała przede wszystkim z cech subregionów (lokalnych ojczyzn), lepiej niż współcześnie wykorzystujących swoje szanse rozwojowe.

Dzięki temu zwiększy się atrakcyjności wsi. Poprawa dostępności komunikacyjnej oraz możliwości pracy w domu (telepraca), rozszerzą wyraźnie zasięg terenów mieszkaniowych poza strefę podmiejską. O wyborze miejsca zamieszkania będą decydowały jego walory naturalne (sąsiedztwo lasu, rzeki lub zbiornika wodnego, atrakcyjny krajobraz, itp.), walory kulturowe (np. estetyka i architektura wsi, zwyczaje, interesujące obiekty historyczne) oraz walory techniczne (wyposażenie w wysokiej jakości infrastrukturę techniczną i społeczną, sklepy, podstawowe usługi, itp.). Co prawda rolnictwo będzie nadal ważną funkcją gospodarczą, ale główne dochody gospodarstw domowych będą pochodzić z działalności w innych sektorach gospodarki (usługi, budownictwo, energetyka) lub z działalności pośrednio związanej z produkcją rolną (przetwórstwo żywności, agroturystyka, ochrona przyrody i dziedzictwa kulturowego).

Aktualne procesy wskazują jednoznacznie na wzrost świadomości społecznej mieszkańców wsi oraz wzrost poziomu ich przedsiębiorczości. Szczególnie istotną rolę w rozwoju terenów wiejskich będą odgrywać podmioty małe, działające w usługach i produkcji żywności. Gospodarstwa rolne powinny zapewnić sobie odpowiednie formy organizacyjne pozwalające konkurować na rynku produktów żywnościowych i gwarantujące zbyt produkcji. Bez zaangażowania w takie przedsięwzięcia dużej grupy rolników trudno będzie o osiągnięcie sukcesu

BIBLIOGRAFIA

- Bański J., 2009: Zmiany gospodarki rolnej i zabezpieczenia żywnościowego ludności w wyniku zmian klimatycznych, [w:] Zrównoważone warunki życia w zmieniającym się systemie klimatycznym Ziemi, M. Gutry-Korycka, T. Markowski (red.). *Studia KPZK PAN*, nr 74, Warszawa, s. 64–74.
- Bański J., 2013: Polska wieś w perspektywie 2050 roku. *Studia Obszarów Wiejskich*, nr 33, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J. (red.), 2013: Polska wieś w perspektywie długookresowej – ujęcie regionalne. *Studia Obszarów Wiejskich*, nr 31, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Cieślak M., (red.), 2000: *Prognozowanie gospodarcze. Metody i zastosowania*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cole M. A., Neumayer E., 2004: Examining the impacts of demographic factors on air pollution. *Population and Environment*, nr 26, s. 5–21.
- Friedman T., 2001: *Lexus i drzewo oliwne. Zrozumieć globalizację*. Dom Wydawniczy Rebis, Poznań.
- Kolarska-Bobińska L., Rosner A., Wilkin J., (red.), 2001: *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, koncepcje, strategie*. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, 2001: Monitor Polski nr 26, Warszawa, s. 503–595.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2012: MRR, Warszawa.
- Kupiszewski M., Bijak J., 2007, *Population and labour force forecast for nine European countries: assumptions and results*. CEFMR Working Paper, 4/2007, Warsaw.
- Let's choose growth. Why we need reform to unlock Europe's potential*. 2011: HM Government, London (http://www.number10.gov.uk/wp-content/uploads/EU_growth.pdf).
- Nakićenović N., Fisher B., Alfsen K., Corfee Morlot J., de la Chesnaye F., Hourcade J. C., Jiang K., Kainuma M., La Rovere E. L., Rana A., Riahi K., Richels R., vanVuuren D. P., Warren R., 2007: Issues related to mitigation in the long-term context, [w:] *Climate change 2007: Mitigation of climate change*, B. Meta, O. Davidson, P. Bosch, R. Dave, L. Meyer (red.). Contribution of working group III to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change, Cambridge University Press, Cambridge.
- Prognoza ludności Polski na lata 2008–2035*. 2007: notatka informacyjna GUS, Warszawa.
- Raport „Polska 2050”*. 2011: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, PAN, Warszawa.
- Rosa E. A., York R., Dietz T., 2004: *Tracking the antropogenic drivers of ecological impacts*. *Ambio*, 32, s. 509–512.
- Wilkin J. (red.), 2005: *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Zeliaś A. (red.), 2003: *Prognozowanie ekonomiczne. Teoria. Przykłady. Zadania*. PWN, Warszawa.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE RURAL AREAS IN POLAND – SELECTED ISSUES

Abstract: The primary objective of the study is to identify the development prospects of the Polish countryside in the next few decades. Author identified the most important of the so-called megatrends affecting the future picture of Poland. These included: globalization, expansion of new economic powers, localism, demographic polarization, transformation of the natural environment, diversification of energy sources, growth of information and knowledge-based society. In the following part of the paper discusses the most important contemporary processes and phenomena of social, economic and environmental issues in rural areas that will shape the future of the Polish countryside. The image of rural areas in the next 20–30 years will probably not radical change, but it can be argued that it will be more diverse, more active and more attractive.

Key words: Rural areas, Poland, trends, the future of countryside, socio-economic changes

